

Testkjøp på serveringssteder i Oslo sentrum

Kristin Buvik og Bergljot Baklien, SIRUS

Den siste tiden har det vært stort fokus på utelivsvold og overskjenking, både i den offentlige debatten, blant politikere og i media. Sammenhengen mellom rus og vold er godt dokumentert både i norsk og internasjonal forskning (Babor et al., 2010; Graham et al., 1998; Room & Rossow, 2001; Rossow & Norström, 2011). Særlig er denne sammenhengen sterk i land med et beruselsesorientert drikkemønster (Bye, 2011). Internasjonal forskning viser at vold forekommer forholdsvis ofte på eller like utenfor utesteder (Graham & Homel, 2008), og det er en sammenheng mellom beruselsesnivå og aggresjonsnivå i barer (Graham & Homel, 2006). Også i Oslo ser vi at mesteparten av volden i sentrum skjer i tilknytning til serveringssteder, og en svært høy andel av volden knyttes til ruspåvirkning både hos offer og gjerningsperson (Grytdal & Meland, 2011).

Oslo kommune startet i november 2011 et prosjekt for å redusere overskjenking og rusrelatert vold/ordensforstyrrelser. Prosjektet har fått navnet *Sammen lager vi utelivet tryggere* (SALUTT), og er et samarbeid mellom Oslo kommune, politiet og serveringsbransjen. SALUTT iverksetter tiltak for å øke kompetansen og samarbeidet blant aktørene i feltet, samtidig som de fokuserer på mer kontroll. SALUTT er i første omgang konsentrert i ett område av Oslo sentrum som hatt særlig store problemer med vold og ordensforstyrrelser (www.saluttoslo.no, 2012).

Kart over SALUTT-området/prosjektområdet

Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) evaluerer tiltaket. Vi ser blant annet på hvilken innvirkning de tiltakene SALUTT iverksetter har på overskjenking og vold/ordensforstyrrelser. Vi har i den forbindelse foretatt målinger av skjenkingen i prosjektområdet i oktober 2011 (før oppstart av SALUTT) og i oktober 2012 (ett år etter oppstart av SALUTT). Her presenterer vi resultatene, og ser om skjenkenivået/skjenkepraksis på serveringsstedene i området har endret seg.

Testkjøp som datainnsamlingsmetode

Vi har benyttet testkjøp for å studere skjenkepraksis i området. To skuespillere, hvorav den ene spilte åpenbart påvirket av alkohol og den andre edru, besøkte skjenkesteder der den berusede bestilte øl ved bardisken. Hensikten var å skape en situasjon som etter alkoholloven skal føre til serveringsnekt. Testkjøperen som fremsto som *åpenbart påvirket* skal etter alkoholloven bli nektet servering og utvises fra skjenkestedet. Den edru testkjøperen skulle forsterke inntrykket av den andres beruselse (Buvik & Baklien, 2006, 2012). Vi benyttet fire skuespillere, to kvinner og to menn mellom 25 og 28 år. Skuespillernes alder gjorde det mulig å komme inn på alle serveringssteder, samtidig som at de ikke var for unge til å vekke oppsikt på steder med klientell i 30-40 årene. Etter hvert kjøpsforsøk fylte testkjøperne ut et skjema hvor serveringsutfallet ble registrert. I tillegg registrerte de andre forhold som kunne tenkes å ha betydning for utfallet. Disse variablene var musikknivå, lysnivå, beruselsesnivå hos andre gjester, graden av trengsel i lokalet, om det var kø ved inngangen og ved baren, generell orden, samt bartenders kjønn og omtrentlige alder (Buvik & Baklien, 2012).

Metoden er benyttet internasjonalt for å evaluere forebyggende tiltak (se for eksempel Gliksmann et al., 1993; Lang, Stockwell, Rydon, & Beel, 1998; Russ & Geller, 1987; Saltz & Stanghetta, 1997; Toomey et al., 2008; Wallin, Gripenberg, & Andreasson, 2005; Warpenius, Holmila, & Mustonen, 2010). Studienes design varierer noe. Til dels er det ulike typer serveringssteder som er blitt besøkt. Antall testkjøpere som benyttes, samt deres kjønn og alder varierer også.

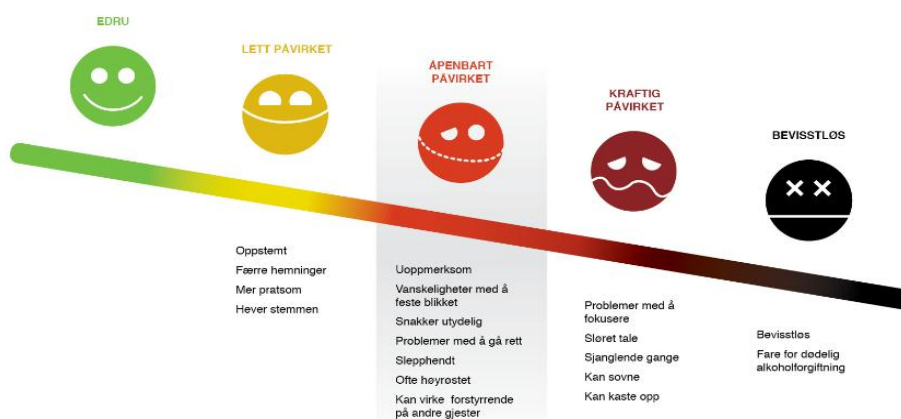
I Norge er metoden tidligere brukt i evalueringene av Ansvarlig vertskap i Trondheim (Buvik & Baklien, 2006) og Bergen (Holth & Bye, 2004; Lauritzen & Baklien, 2007). For en diskusjon av etiske problemstillinger knyttet til metodebruken, se Baklien and Buvik (2008).

Beruselsesnivå

Det var viktig at skuespillerne holdt et beruselsesnivå som ifølge alkoholloven skulle resultere i at de ikke fikk servering. Alkoholloven § 8-11 sier at "det er forbudt å selge, utlevere eller skjenke alkoholholdig drikk til personer som er *åpenbart påvirket* av rusmidler, eller skjenke alkoholholdig drikk på en slik måte at vedkommende må antas å bli *åpenbart påvirket*". Men hvor påvirket er *åpenbart påvirket*? Vi rådførte oss med en ekspertgruppe som omfattet en representant fra politiet, en fagkonsulent fra skjenkekontrollen, en rådgiver fra Helsedirektoratet, en bartender med lang erfaring og prosjektleder for SALUTT. Sammen med ekspertgruppen vurderte vi forskjellige indikatorer for beruselse, og deltok i prøveforestillinger der skuespillerne viste ulike grader av beruselse.

Helsedirektoratets har laget en oversikt over grader av beruselse, og definerer *åpenbar påvirkning* med indikatorer som; uoppmerksom, vanskeligheter med å feste blikket, utydelig tale, vanskeligheter med å gå rett, slepphendt, høyrøstet, samt at man kan virke forstyrrende på andre gjester. Oversikten er tidligere sendt ut til alle steder med skjenkebevilling i Oslo. Den brukes også i opplæringen av skjenkekontrollører i Oslo.

Figur 1. Helsedirektoratets oversikt over ulike grader av beruselse.

Oversikten ble også lagt til grunn for vår instruksjon av skuespillerne. De skulle vise flest mulig av tegnene på åpenbar beruselse i hvert kjøpsforsøk. Det ble lagt vekt på at de skulle være sikre på at de hadde tiltrukket seg oppmerksomhet fra bartender før de bestilte øl. Prøveforestillingene ble filmet, både i nærbilde og i oversiktsbilde for å dokumentere beruselsesnivået. Studien skal gjentas tre ganger med ett års mellomrom, og for sammenlikningens skyld er det viktig at testkjøpene gjennomføres med samme beruselsesnivå hver gang.

Selv om ekte beruselse er det mest valide målet, så er det i følge alkoholloven *synlig* berusede gjester som skal nektes servering. Derfor er det synlige tegn på beruselse bartender skal respondere på, uavhengig av om den er ekte eller falsk (jf. McKnight, 1991).

Gjennomføring av testkjøp i Oslo sentrum i 2011 og 2012

Skuespillerne gikk sammen i par som jente/jente, gutt/gutt og blandede par. Det er gjennomført like mange testkjøp med hver parkombinasjon. Testkjøpene ble gjennomført mellom kl. 22.30 og 03.00 to fredager og to lørdager i oktober 2011 og 2012. Det var en jevn fordeling av testkjøp på de ulike tidspunktene. Steder med bordservering ble utelatt. Kun steder i kategorien bar/pub eller nattklubb/diskotek ble besøkt.

I SALUTT-området besøkte vi totalt 19 serveringssteder i 2011. Ett år senere var noen av stedene stengt eller flyttet, og 17 steder ble besøkt. Vi gjennomførte minst to testkjøp ved hvert serveringssted. I tillegg ble det gjort testkjøp på tilsvarende måte og på samme tidspunkt i et kontrollområde i Oslo sentrum. Ved å inkludere et kontrollområde kan vi se om eventuelle endringer i skjenkepraksisen kan tilskrives SALUTT.

Tabell 1. Antall testkjøp i de ulike områdene

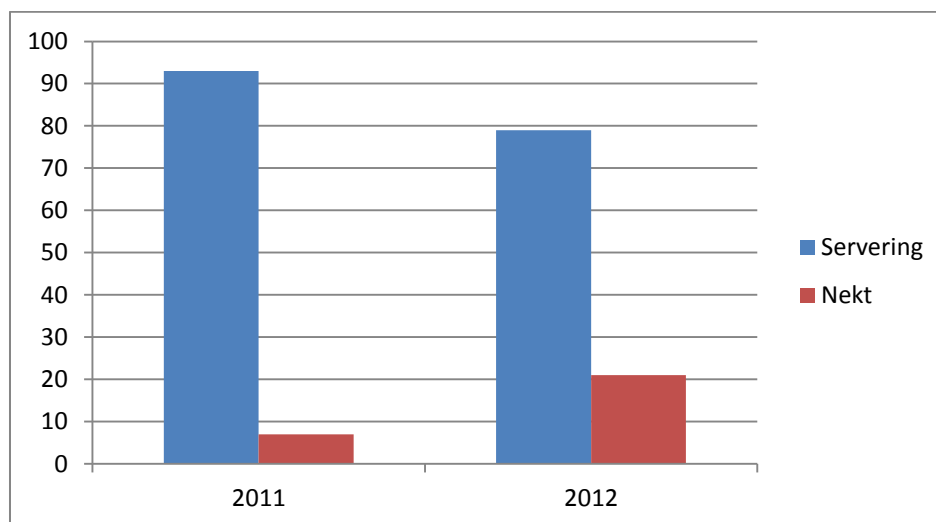
	2011	2012
SALUTT-området	39	47
Kontrollområdet	50	45
Antall testkjøp	89	92

Skuespillerne fikk utdelt lister over hvilke steder som skulle besøkes. Dersom stedet hadde ordensvakt, var instruksjonen at de skulle framstå som litt beruset i køen og forbi vakta, men ikke så beruset at de ikke kom inn. Det var inne på skjenkestedet selve forestillingen begynte. Den som spilte full hadde vanskeligheter med å gå, og støttet seg ofte på kompisen. Med sjanglete gange og/eller støtteskritt kom hun eller han seg bort til baren. Den som spilte full lente seg ofte på baren, men glapp taket og datt sammen, og brukte tid på å finne frem penger eller kort. Når de hadde tiltrukket seg nok oppmerksomhet fra bartenderen, bestilte den fulle med sløret tale en øl. Den andre ba om et glass vann. Der de fikk servering, kvittet de seg diskret med ølen og forlot lokalet. Der det ble nekt, forlot de stedet rolig uten å krangle (Buvik & Baklien, 2012).

Resultater

Rapporten «Fri flyt – bartenderes møte med berusede gjester» (Buvik & Baklien, 2012) viser at 93 % av testkjøpene endte med servering i 2011. I 2012 endte 79 % av testkjøpene med servering.

Figur 2. Andel servering (SALUTT- og kontrollområde samlet). 2011 og 2012.

Det har altså vært en nedgang i andelen kjøpforsøk som ender med at den «berusede» skuespilleren får kjøpt en øl. Nedgangen på 14 prosentpoeng er statistisk signifikant ($p < 0,01$). Men fremdeles ender nesten fire av fem testkjøp med servering. Det er imidlertid viktig å minne om at tallene er resultater av konstruerte testsituasjoner, som riktignok oppleves som virkelig av bartender. Resultatene viser at lista legges høyt når det gjelder nekt på grunn av beruselse, men det betyr *ikke* at det var henholdsvis 93 og 79 % overskjenking i Oslo. Vi vet ikke, og vil neppe få vite, hvor stor del av gjestene på Oslos utesteder som framstår som like påvirket som våre testkjøpere når de kommer fram til disken. På flere av de besøkte stedene var beruselsesnivået høyt. Der kunne mye tyde på at testkjøperen slett ikke var den første som ble overskjenket i løpet av kvelden. Andre steder skilte testkjøperen seg ut ved å framstå som langt mer beruset enn andre i lokalet.

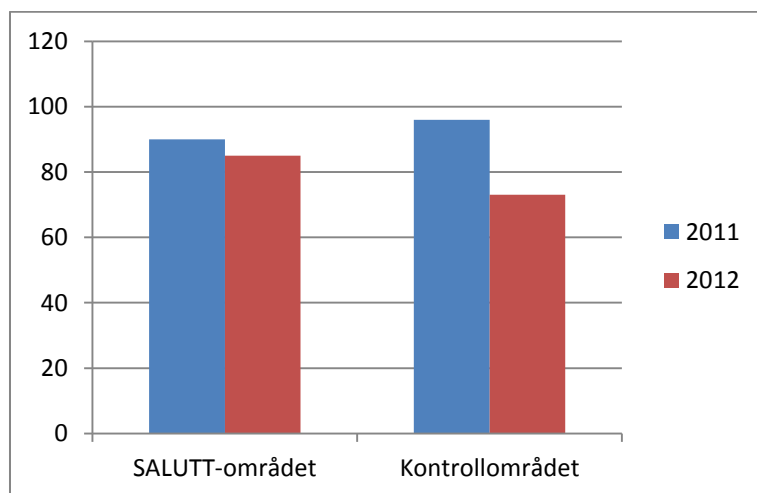
En annen presisering er en advarsel mot generalisering av funnene. Totalt er det omtrent 700 skjenkesteder i Oslo sentrum. Vår studie gir ikke grunnlag for å si noe generelt om skjenkenivået på alle disse skjenkestedene.

Dessuten virket det flere ganger temmelig tilfeldig om han eller hun som framsto som beruset fikk servering eller ikke. Inntrykket var at enkelte neksituasjoner like gjerne kunne ha blitt servering og omvendt. Skuespillerne var instruert om ikke å være kranglete, så når bartender på det ene stedet spurte testkjøperen om hun ikke heller skulle ta et glass vann, så kom det ingen protest. De fleste vanlige gjester ville trolig ha opprettholdt ønsket om en øl i en slik situasjon, og vi vet ikke hva resultatet da hadde blitt. Et annet sted ble en ferdig tappet øl plassert på disken, men trukket tilbake da en annen bartender tilfeldigvis kom forbi. Det var også serveringssituasjoner som kanskje like gjerne kunne ha endt med avvisning.

Ut fra tallene ser det ut til å vært en nedgang i overskjenking, men vi har ikke grunnlag for å si om nedgangen er et resultat av tiltakene SALUTT har implementert. Tiltakene omfatter opplæring av bartenderne, hyppige dialogbaserte kontroller av serveringssteder, samt forsterket innsats av politi i området. Serveringssteder i kategorien bar/nattklubb har fått besøk av SALUTT-kontrollører og politi hver helg høsten 2012. I tillegg har SALUTT-prosjektet brukt media som strategi for å fokusere på overskjenking og vold. Men ett år er en kort periode for måling av endring, og vi kan ikke med sikkerhet si at endringene i skjenkenivået kan tilskrives SALUTT. Det er likevel ikke urimelig å anta at tiltakene som er iverksatt på sikt kan få betydning for skjenkenivået i området.

Så er spørsmålet om det er forskjeller mellom det området SALUTT-prosjektet har konsentrert seg om, og kontrollområdet som ligger ikke så langt unna.

Figur 3. Andel servering i SALUTT- og kontrollområde. 2011 og 2012.

Vi ser at det er en nedgang i andel servering i begge områdene. Det ser ut til at nedgangen er større i kontrollområdet enn i prosjektområdet, men antall observasjoner er relativt få. Forskjellen mellom nedgangen i de to områdene er ikke statistisk signifikant, og kan dermed skyldes tilfeldigheter. Det er samtidig nærliggende å anta at de iverksatte tiltakene kan ha hatt betydning utover SALUTT-området. Særlig kan det fokuset som har vært i media ha hatt en bevisstgjørende effekt på skjenkenivået i hele sentrumsområdet.

Veien videre

Studiene bekrefter at det er fremdeles et stort behov for endring og forbedring i utelivet i Oslo sentrum. Det er med andre ord behov for et prosjekt som SALUTT. Prosjektet har bare eksistert i ett

år, og det er fortsatt nye tiltak som skal iverksettes i løpet av 2013. SIRUS vil gjennomføre testkjøp høsten 2013 på samme måte som det er blitt gjennomført i 2011 og 2012. Det vil bli spennende å følge utviklingen over tid, og se i hvilken grad SALUTT lykkes med å redusere overskjenkingen på serveringsstedene.

Litteratur:

- Babor, T. F., Caetano, R., Casswell, S., Edwards, G., Giesbrecht, N., Graham, K., . . . Rossow, I. (2010). *Alcohol: no ordinary commodity: research and public policy* (2. utg.). Oxford: Oxford University Press.
- Baklien, B., & Buvik, K. (2008). Usynlig teater - en metode med etiske utfordringer *Sosiologisk tidsskrift*, 16(2), 147-166.
- Buvik, K., & Baklien, B. (2006). *Skal det være noe mer før vi stenger: evaluering av Ansvarlig Vertskap i Trondheim*. (SIRUS-rapport 4/2006). Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning.
- Buvik, K., & Baklien, B. (2012). *Fri flyt. Bartenderes møte med berusede gjester*. (SIRUS-rapport 1/2012). Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning.
- Bye, E. K. (2011). *Alkoholkonsum og vold - ulike sammenhenger under ulike betingelser? Avhandling for Ph.D.graden*. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Gliksman, L., McKenzie, D., Single, E., Douglas, R., Brunet, S., & Moffatt, K. (1993). The role of alcohol providers in prevention: an evaluation of a server intervention programme. *Addiction*, 88(9), 1195-1203.
- Graham, K., & Homel, R. (2006). To what Extent is Intoxication Associated with Aggression in Bars? A multilevel Analysis. *Journal of Studies on Alcohol*, 67, 382-390.
- Graham, K., & Homel, R. (2008). *Raising the bar: preventing aggression in and around bars, pubs and clubs*. Cullompton: Willan.
- Graham, K., Leonard, K. E., Room, R., Wild, T. C., Pihl, R. O., Bois, C., & Single, E. (1998). Current directions in research on understanding and preventing intoxicated aggression. *Addiction*, 93(5), 659-676. doi: 10.1080/09652149835521
- Grytdal, V., & Meland, P. (2011). *Vold i Oslo 2009 - en analyse av voldsanmeldelser fra 2. halvår 2009*. https://www.politi.no/vedlegg/lokale_vedlegg/oslo/Vedlegg_1288.pdf: Strategisk stab, Oslo politidistrikt.
- Holth, P., & Bye, E. K. (2004). *Evaluering av Ansvarlig vertskap i Bergen 2000-2003*. (SIRUS-rapport 1/2004). Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning.
- Lang, E., Stockwell, T., Rydon, P., & Beel, A. (1998). Can training bar staff in responsible serving practices reduce alcohol-related harm? *Drug and Alcohol Review*, 17(1), 39.
- Lauritzen, H. C., & Baklien, B. (2007). *Overskjenking i Bergen: en oppfølgingsevaluering av Ansvarlig vertskap i Bergen*. (SIRUS-rapport 5/2007). Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning.
- Room, R., & Rossow, I. (2001). Share of violence attributable to drinking. *Journal of Substance Use*, 6, 218-228.
- Rossow, I., & Norström, T. (2011). The impact of small changes in bar closing hours on violence. The Norwegian experience from 18 cities. *Addiction*, doi: 10.1111/j.1360-0443.2011.03643.x
- Russ, N. W., & Geller, E. S. (1987). Training Bar Personnel to Prevent Drunken Driving: A Field Evaluation. *American Journal of Public Health*, 77(8), 952-954.
- Saltz, R., & Stanghetta, P. (1997). A community-wide Responsible Beverage Service program in three communities: early findings. *Addiction*, 92, S237-S249.
- Toomey, T. L., Erickson, D. J., Lenk, K. M., Kilian, G. R., Perry, C. L., & Wagenaar, A. C. (2008). A randomized trial to evaluate a management training program to prevent illegal alcohol sales. *Addiction*, 103(3), 405-413.
- Wallin, E., Gripenberg, J., & Andreasson, S. (2005). Overserving at Licensed Premises in Stockholm: Effects of a Community Action Program. *Journal of Studies on Alcohol*, 66(6), 806-814.
- Warpenius, K., Holmila, M., & Mustonen, H. (2010). Effects of a community intervention to reduce the serving of alcohol to intoxicated patrons. *Addiction*, 105(6), 1032-1040.
- www.saluttoslo.no. (2012). Oslo kommune - Sammen lager vi utelivet tryggere. Hentet 19.03.2012, 2012